

çıkınca 1929'da Şam'a döndü. Aynı yıl el-Külliyyetü'l-ilmîyyetü'l-vataniyye'de dokuz sene devam edecek olan Arap edebiyatı hocalığına başladı. Arap edebiyatının önde gelen şahsiyetlerinin biyografilerini ele aldığı "Eimmetü'l-edebî'l-Arabî" serisini bu sırada yazdı. 1932'de de Kâmil Ayyâd, Kâzım ed-Dağıstânî ve Cemîl Salîba ile birlikte *Mecelletü's-Sekâfe* adlı bir dergi yayımladı.

1941 yılında el-Mecmau'l-ilmîyyü'l-Arabî'nin genel sekreteri olan Halîl Merdem Bek 1942'de Millî Eğitim bakanı, 1948'de yine el-Mecmau'l-ilmîyyü'l-Arabî'nin sekreteri, aynı yıl Kahire Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye'nin muhabir üyesi, 1949'da Millî Eğitim ve Sağlık bakanı, el-Mecmau'l-ilmîyyü'l-İrâkî'nin muhabir üyesi, 1951'de tekrar el-Mecmau'l-ilmîyyü'l-Arabî'nin sekreteri, aynı yıl Irak nezinde Suriye büyükelçisi, 1952'de Millî Eğitim ve Dışişleri bakanı olarak görev yaptı. 1953'te el-Mecmau'l-ilmîyyü'l-Arabî'nin başkanı Muhammed Kürd Ali'nin ölümü üzerine bu kurumun başkanlığına seçildi. 1958'de Sovyet Bilimler Akademisi muhabir üyeliğine kabul edilen Halîl Merdem, el-Mecmau'l-ilmîyyü'l-Arabî'nin başkanlığı görevini sürdürmekte iken hastalandı. Tedavi için İngiltere'ye gittiye de iyileşemedi dönü ve kısa bir süre sonra 21 Temmuz 1959 tarihinde Şam'da vefat etti.

Modern ilmi çalışma usullerini iyi bilen Halîl Merdem Bek daha çok klasik Arap kültürüyle uğraşmıştır. Yayımladığı klasik divanlar ve yazdığı monografilerle Arap edebiyatı tarihine büyük hizmetleri olmuş, eski ve yeni arasında köprü vazifesi görmüştür. Ayrıca millî konularda halkı galeyana getirmek, zulüm ve haksızlıkla mücadele etmek için şiirler ve yazılar yazmıştır. İlmî ve edebî faaliyetleri şarkiyatçılar tarafından övgüyle karşılanan Halîl Merdem'e çok sayıda yerli ve yabancı ilmi kuruluş tarafından üyelik verilmiştir.

Halîl Merdem'in sunîlikten uzak, son derece samimi şiirlerinin çoğu aşk ve tabiat konularındadır. Tasvirlerinde ince bir ses, ışık, renk ve gölge armonisi hâkimdir. Bunların yanında özellikle işgalci Fransızlar'a karşı halkı mücadeleye, birlik ve dayanışmaya teşvik eden hamâsi ve millî şiirleri de hayli yer tutar. Öte yandan idam cezasına karşı çıktığı hümanist şiirleri de vardır. Halîl Merdem Bek sanatta müstehcenliğe yer vermediği gibi gençlik yıllarında kaleme aldığı birkaç parça dışında gazel de yazmamış-

tır. Onun şiirleri arasında medih ve fahriyyeye de nâdir rastlanır (Cemîl Salîbâ, XXXVII/5, s. 2-5). Ayrıca İngilizce, Almanca ve Farsça'dan şiir tercümeleri yapmıştır (Fâdiye Abdüllatîf el-Melîh, s. 123-124). Halîl Merdem Bek'in hayatı, eserleri ve şiirleri hakkında M. Abdülmün'im Hafâcî ile Fâdiye Abdüllatîf el-Melîh'in müstakil çalışmaları (bk. bibl.) ve Suriye Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yazarın anısına hazırlanmış bir hâtıra kitabı (*el-'Urûbe*, Dimaşk 1960) bulunmaktadır.

Eserleri. Telif Eserleri. 1. Şu'arâ'ü's-Şâm fi'l-karnî's-gâlis li'l-hicre (Dimaşk 1925). el-Mecmau'l-ilmîyyü'l-Arabî'ye üye olarak kabulü için hazırladığı doktora mahiyetinde bir tez olan eser müellifin oğlu Adnân Merdem Bek tarafından *eş-Şu'arâ'ü's-Şâmiyyûn* adıyla yeniden neşredilmiştir (Beyrut 1979). **2. Cemheretü'l-muğannîn** (Dimaşk 1959). Müellifin on sekiz yaşında iken yazıp ancak hayatının sonunda yayımlayabildiği bu eser İbnü'n-Nakîb'in *Urcûze*'sinin şerhidir. Eserin tahkikli neşri Adnân Merdem Bek ve Ahmed el-Cündî tarafından yapılmıştır (Dimaşk 1384/1964). **3. Kitâbü'l-A'râbiyyât** (nşr. Adnân Merdem Bek – Ahmed el-Cündî, Dimaşk 1385/1966). **Fesahat** sahîbi bedevîlere dairdir. **4. A'yânü'l-karnî's-gâlis 'aşer fi'l-fikr ve's-siyâse ve'l-ictimâ'** (nşr. Adnân Merdem Bek, Beyrut 1971, 1977). **5. Şu'arâ'ü'l-A'râb** (nşr. Adnân Merdem Bek, Beyrut 1398/1978). Az tanınan çöl şairlerinin hayatları ve şiirleriyle ilgili bir eserdir. **6. İbnü'l-Mukaffa'** (Dimaşk 1930). **7. el-Câhîz** (Dimaşk 1930). **8. İbnü'l-Âmid** (Dimaşk 1350/1931). **9. eş-Şâhib b. 'Abbâd** (Dimaşk 1351/1932). **10. el-Ferezdağ** (Dimaşk 1358/1939). **11. Ebû Nuvâs el-Hasan b. Hânî'** (nşr. Adnân Merdem Bek, Beyrut 1406/1986). **12. İbnü'r-Rûmî** (nşr. Adnân Merdem Bek, Beyrut 1408/1988). Son yedi eser "Eimmetü'l-edebî'l-Arabî" serisi olarak kaleme alınmıştır. **13. er-Rakş** (Dimaşk 1939). **14. Divânü Halîl Merdem Bek** (nşr. Adnân Merdem Bek, Dimaşk 1379/1960). **15. Dimaşk ve'l-Kuds fi'l-İşrînât** (nşr. Adnân Merdem Bek, Beyrut 1398/1978). **16. Resâ'ilü'l-Halîl** (nşr. Adnân Merdem Bek, Beyrut 1399/1979). **17. Yevmiyyâtü'l-Halîl** [sene 1363 li'l-hicre]; nşr. Adnân Merdem Bek, Beyrut 1400/1980). **18. Tekârîrü'l-Halîl ed-diblûmâsiyye** (nşr. Adnân Merdem Bek, Beyrut 1402/1982). **19. Muḥâdarâtü'l-Halîl fi'l-inşâ'i'l-Arabî** (nşr. Adnân Merdem Bek, Beyrut 1985). **20. Kitâbü Vakfi'l-Vezîr Lala Muştâfâ Bâ-**

şâ (Dimaşk 1925). **21. Kitâbü Vakfi Fâtîma Hâtûn bint Muḥammed b. es-Sultân el-Melikü'l-Eşref Kânsu el-Gavri** (Dimaşk 1925). **Tahkikleri. 1. Ebû Osman el-Üşnândânî, Kitâbü Me'âni's-şî'r** (Dimaşk 1340/1922). **2. Divânü İbn 'Uneyn** (Dimaşk 1946). **3. Divânü 'Alî b. el-Cehm** (Dimaşk 1369/1949; Beyrut 1971). **4. Divânü İbn Ḥayyûs** (I-II, Dimaşk 1951). **5. Divânü İbni'l-Hayyât** (Dimaşk 1377/1958).

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü Halîl Merdem Bek (nşr. Adnân Merdem Bek, Dimaşk 1379/1960, nâşirin mukaddimesi; Brockelmann, *GAL Suppl.*, III, 356-357; Kehhâle, *Mu'cemû'l-mü'ellifîn*, III, 384; a.mlf., *el-Müstedrek*, Beyrut 1406/1985, s. 231; M. Sâmi ed-Dehhân, *eş-Şî'rü'l-hadîş fi'l-iklîmi's-Sûri*, Dimaşk 1960, s. 87-147; a.mlf., "Halîl Merdem Bek", *MMADm*, XXXIV (1959), s. 676-692; Hassân Bedreddin el-Kâtib, *el-Meüsû'âtü'l-muceze*, Dimaşk 1971, II, "Halîl Merdem Bek" md.; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), II, 315; Abdülkâdir Ayyâş, *Mu'cemû'l-mü'ellifîne's-Sûriyyin fi'l-karnî'l-İşrîn*, Dimaşk 1405/1985, s. 476-477; Muhammed Abdüllatîf Sâlih el-Ferfûr, *A'lâmü Dimaşk*, Dimaşk 1408/1987, s. 85-86; Fâdiye Abdüllatîf el-Melîh, *Halîl Merdem Bek*, Dimaşk 1991; M. Abdülmün'im Hafâcî, *Şâ'î-rü's-Şâm Halîl Merdem*, Beyrut 1412/1992; Cemîl Salîbâ, "Halîl Merdem Bek eş-şâ'ir", *el-Edib*, XXXVII/5, Beyrut 1960, s. 2-5, 39; Hikmet Hâşim, "Aḍvâ 'alâ fenni Halîl Merdem", a.e., XXXVII/5 (1960), s. 8-11; J. Rikabi, "Mardam", *EI²* (Ing.), VI, 538-539.

MUHAMMED ABDÜLLATİF SÂLİH EL-FERFÜR

HALİL NÜRİ

(ö. 1213/1799)

Osmanlı vak'anüvisi.

Tanınmış bir aileye mensup olup Sadrazam Nâilî Abdullah Paşa'nın torunu, kalem erbabından Feyzullah Şâkir Beyefendi'nin oğlu, Şeyhülislam Mustafa Âşir Efendi'nin damadidir. Hayatının ilk yılları hakkındaki bilgiler yetersizdir. Genç yaşta kaleme intisap ederek 1784'te hâcegânlığa yükseldiği, 1787'de top arabacıları kâtibi ve ardından âmedî halifesi olduğu bilinmektedir (*Sicill-i Osmânî*, IV, 590). 3 Aralık 1790'da maliye tezkirecisi ve küçük rûznâmçeci olan Halil Nûri, Vak'anüvis Ahmed Vâsîf Efendi'nin 1209'da (1794) Midilli'ye sürgüne gönderilmesi üzerine onun yerine beşinci defa vak'anüvisliğe getirilen Sâdullah Enverî'nin kusa süre sonra 13 Rebiülâhîr 1209'da (7 Kasım 1794) vefatının ardından vak'anüvisliğe tayin edildi ve vefatına kadar aralıksız dört yıl bu görevde kaldı. Hizmeti süresince dönemin olaylarını altı cilt ha-

inde telif ederek sadâret vasıtasıyla III. Selim'e sundu. Boğaziçi'ndeki köşkünde vefat eden Halil Nûri'nin mezarı Eyüp'tedir.

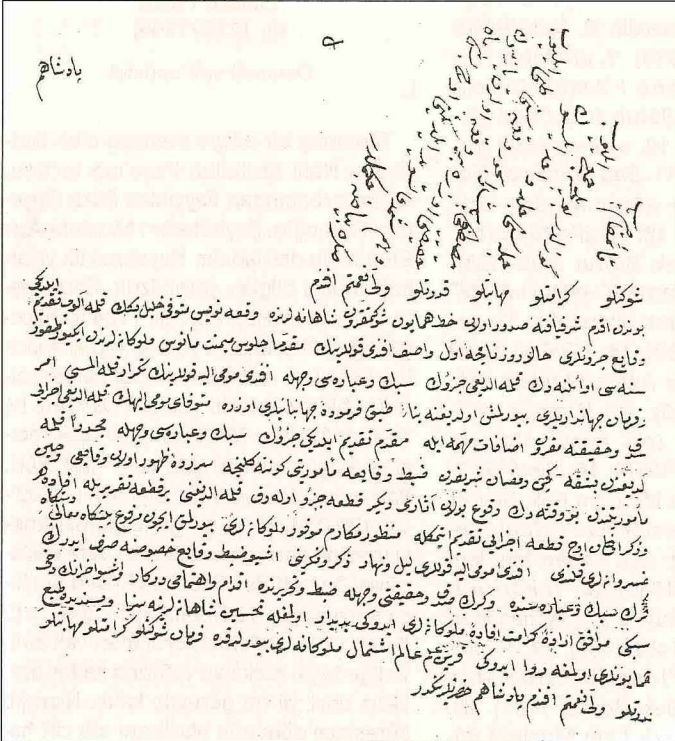
Halil Nûri Bey'in hazırladığı tarih, 1209 Muharremi (Ağustos 1794) olayları ile başlayarak Zilkade 1213'e (Nisan 1799) kadar gelir. Ondan sonra vak'anüvisliğe getirilen ve eseri gözden geçirerek yeniden ele alıp tarihine ekleyen Vâsîf, kendisine intikal eden nüshanın 1213 Ramazanı (Mart 1799) sonuna kadar geldiğini belirtir de Halil Nûri'nin eserinin bazı yazmalarını 1 Şevval 1213 (8 Mart 1799) tarihli olayla bitmekte (İÜ Ktp., TY, nr. 5996; TSMK, Hazine, nr. 1579), öte yandan Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüsha (Âşir Efendi, nr. 239) 19 Zilkade 1213 (24 Nisan 1799) tarihli olayla sona ermektedir. Müellifin sunduğu bir takrirden anlaşıldığına göre Enveri'den intikal eden 1209 (1794) yılının ilk iki ayına dair notlar ilk cildin başına konmuş, Fransa meselesine ait tafsîlât ise padişahın emri uyarınca II. cilde alınmıştır (BA, Cevdet-Maliye, nr. 939). Eserin muhtemelen III. Selim'e sunulan IV ve V. ciltleri İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (TY, nr. 6000, 6001), 1211-1212 (1796-1797) yılları olaylarını ihtiva eden VI. cildi Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (Hazine, nr. 1579) bulunmaktadır.

Müellifin görev üstlendiği dönem devlete yeni bir düzen verilme devri oldu-

Halil Nûri
Bey'in
tarihinden
ilk iki sayfa
(Süleymaniye Ktp.,
Âşir Efendi,
nr. 239)

ğundan bununla ilgili çıkarılan birçok nizamnâme eserde "şürût" adı altında yer almaktadır. Halil Nûri'nin îrâd-ı cedîd, topçu, arabacı, humbaracı, lağımçı ve levent çiftliği ocaklarıyla ilgili vb. diğer nizamnâmeleri "şerâit" adıyla toplayıp IV. cilt olarak düzenlemesinin takdire şayan olduğu ve kendisinin taltif edilmesi gerektiği konusunda bir telhis ve III. Selim'in hatt-ı hümayunu vardır (BA, HH, nr. 8931). Eserde resmi yazışmalara dair hatt-ı hümayûn, ferman, berat, buyruldu, takrir, lâyiha, tahrirat, mektup, fet-

va sûretleri de bulunmaktadır. Böylece tarihten yalnız devrin olayları hakkında değil resmi yazışmalarla ilgili bilgi de edinilebilmektedir. Daha önceki kroniklerin ve vak'anüvis tarihlerinin bir devamı olan eserde tayinler, tevcihat, aziller, nefiyler çok sık olarak haber mahiyetinde verilmiş, katil ve idamlar nakledilmiştir. Ancak olayların iç yüzüne ve perde arkasına inilmemiş, sadece vak'aların nakliyle yetinilmiş, vefat kayıtlarından sonra genellikle tanınmış ricâlin biyografilerine de yer verilmiştir. İktisadî konulara ait (meselâ esham) kayıtların ise sınırlı olduğu görülmektedir. Mevlid kıraatleriyle surre merasimlerine, ayrıca yangın, zelzele, sel baskını ve özellikle İstanbul'da yaşanan tabii âfetlere, diploması tarihi açısından önemli sayılabilecek elçi kabullerine, bu münasebetle yapılan divan toplantılarına temas edildiği gibi bürokrasinin işleyişi açısından mühim olan o dönemdeki bürolar ve bunların düzeni hakkında da yer yer uzun bentler bulunmaktadır. Müellifin seyrek de olsa kaydettiği Avrupa'ya dair meselelerden, kendisinin Avrupa ahvâline belli ölçüde vâkıf olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Fransız İhtilâlî'yle ilgili uzun bir bahiste papanın, Luther ve Kalvin'in mezheplerinin özelliklerinden, Voltaire ve Robespierre'in düşüncelerinden, farmasonların zararlı faaliyetlerinden, bu arada cumhuriyetten bahsetmesi dönem için önemli bir özelliktir. Sade bir üslûpla kaleme alınan eserden Cevdet Paşa, tarihinin VI. cildinde 1209-1213 (1794-1798) yılları olaylarını verirken geniş ölçüde faydalanmış ve yer yer diğer kaynaklarla da karşılaştırmıştır.

Halil
Nûri Bey'in
tarihinin
kendisinden
sonra
Vâsîf
tarafından
yeniden
kaleme
alınmasıyla
ilgili telhis
ve üzerinde
III. Selim'in
hatt-ı
hümayunu
(BA, HH,
nr. 14883)

Halil Nûri'nin "Nizâm-ı Zabıt-ı Vekâyi'" başlığı altında takdim ettiği arzı, onun tarihçilik anlayışı ve olayların kaydedilmesi hususundaki görüşünü yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir. Burada olayları kaydetmenin önemi, devletin bu işe liyakatli, tecrübeli, güvenilir birini tayin edip bundan sonra artık devlet erkânının ondan hiçbir şeyi saklamaması gerektiği, ancak bir müddetten beri hadiseleri yazmakla görevli olduğu halde olayların kendisinden gizlendiği, bunun bir şeyler yazmış olmak için sözün gereksiz yere uzatılmasına yol açacağı, göreve geldiğinde Osmanlı Devleti'ne nizam ve intizam verilmesi hususunda büyük bir gayretin bulunduğunu gördüğü, bir konunun aslına vukuf için eskiye ait belgelere ulaşılması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca vekâyi' zabtının Osmanlı Devleti'nde esas mesele olduğu, hadiseleri yazarken vak'anüvisin dikkatli olması ve tahkik fikrinin bulunması, devlet adamlarının kendisine bazı hususları söylemesi ve hatırlatması gerektiği de vurgulanır. Müellif bu arada, tevcihata dair muâmelâtın ilmühaberlerinin tahvil ve ruûs kalemi tarafından, teşrifata dair olanların teşrifat kalemi tarafından vak'anüvis verilmesi âdetken bir süredir bu uygulamanın terkedildiğinden yakınlıkla bunun yeniden temini için emir verilmesini de istemektedir. Bu arz üzerine çıkan buyrukduda vekâyiin sıhhati üzere kaydedilmesinin esas olduğu belirtilerek belgelerin mektûbî, beylikçi, âmedî vb.den hangisine aitse reisülküttâbdan izin alınır verilmesi, ruûs ve teşrifat kalemlerinin de evrak sûretlerini yine

vak'anüvis ile tlemeleri konusunda ilgili lere tenbihatta bulunulmuştur (BA, HH, nr. 48063).

Aynı zamanda şair olan Halil Nûri'nin mürettep bir divanı olup bunun bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Emanet Hazinesi, nr. 1626). Eserini takdim etmesi münasebetiyle sadrazamın telhisinde, şeyhülislâm damadı ve eski maliye tezkirecisi Halil Nûri ile yine şair olan oğlu Nebîl Bey'in burada yer alan bazı şiirlerinden dolayı ödüllendirilmeleri gerektiği yolundaki istek III. Selim tarafından kabul edilmiştir (BA, HH, nr. 14599).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, HH, nr. 970, 8931, 12081, 14599, 14883, 48063; BA, Cevdet-Mâliye, nr. 939; Vâsif, *Târih*, İÜ Ktp., TY, nr. 5979, vr. 2^b; a.e. (İlgürel), s. XXXII, XLIV; Cemâleddin, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri: Âyine-i Zurefâ*, İstanbul 1314, s. 59; Fatî, *Tezkire*, s. 421; Cevdet, *Târih*, VI, 141, 243, 245, 309; *Sicill-i Osmânî*, IV, 590; *Osmanlı Müellifleri*, III, 156-157; TCYK, s. 221; S. J. Shaw, *Between Old and New: the Ottoman Empire under Sultan Selim III: 1789-1807*, Cambridge 1977, bk. İndeks; Babinger (Üçök), s. 351-352; Bekir Kütükoğlu, *Vekâyi'-nûvis: Makaleler*, İstanbul 1994, s. 121; a.mlf., "Vekâyinûvis", *İA*, XIII, 279.

MEHMET İPŞİRLİ

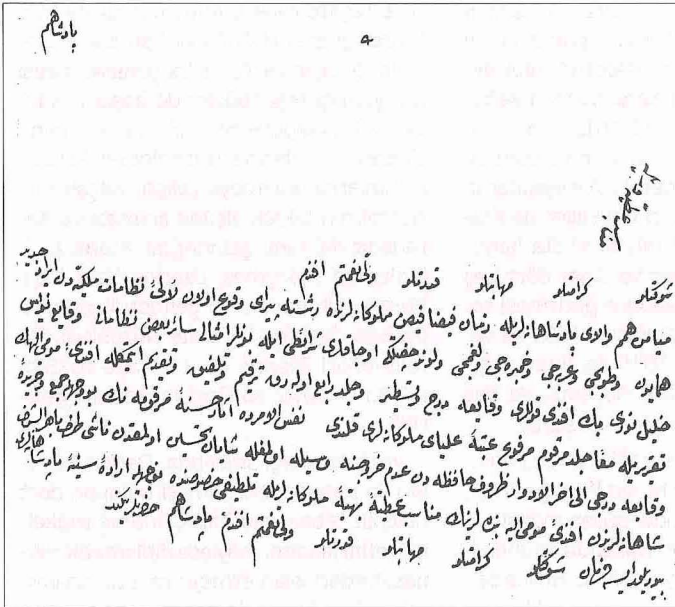
HALİL PAŞA, Arnavut (ö. 1146/1733)

Osmanlı sadrazamı.

1065 (1655) yılı civarında İlbasan'da doğdu. Büyük kardeşi Sinan Ağa'nın bostancıbaşılığı zamanında Bostancı Ocağı'na girdi. Onun ölümünden sonra şâtir*-

lar kethüdâsı oldu. Arkasından Bağdat Valisi Kalaylıkoz Ahmed Paşa ile birlikte Bağdat'a gitti. Daha sonra İstanbul'a gelip tekrar Bostancı Ocağı'na girdi. Ardından odabaşı ve bir müddet sonra haseki ağa oldu. Maraş Beylerbeyi Rüşvanzâde Halil Paşa'nın Rakka taraflarındaki eşyasını teslim almakla görevlendirilmişken 1711 yılı sonlarında bostancıbaşılık görevine getirildi. Dört buçuk yıl kadar bu görevde bulunan Halil Ağa, Avusturyalıların Venedikliler'le yapılan savaşı bahane edip mevcut barışı bozma niyetleri üzerine 11 Ocak 1716 tarihinde, yerine mütesellim göndermek şartıyla Erzurum beylerbeyliğine getirildi ve hemen Niş Kalesi'nin onarımıyla görevlendirildi (Râşid, IV, 181); ardından da vezirlikle Belgrad muhafızlığına nakledildi.

Vezirîâzam (Şehid) Ali Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu Venedik'le bir antlaşma yapan Avusturya'ya karşı sefere çıktı. Ancak Varadin Savaşı'nda vezirîâzâmın şehid düşmesi üzerine yerine hemen yeni serdar tayini icap etti. Ordu da vezir rütbesinde kimse bulunmadığından kimin serdar olacağı yolunda tartışma ve dedikodular çıktı. Sonunda, hezimet haberini bir süre önce İstanbul'a bildiren Belgrad muhafızı Halil Paşa ordu ileri gelenleri tarafından serdarlığa seçildi ve durum İstanbul'a bildirildi. Halil Paşa, III. Ahmed tarafından Mevkûfâtî İbrâhim Efendi'nin de (Damad İbrâhim Paşa) tavsiyesiyle 4 Ramazan 1128 (22 Ağustos 1716) tarihinde sadrazamlığa getirildi. Kendisine yardımcı olarak öteden beri devlet işlerinde tecrübesi olan Defterdar Sarı Mehmed Paşa verildi (Râşid, IV, 286-287, 317). Belgrad'da bulunan Halil Paşa, sınır boylarında önemli bir istihkâm durumundaki Tımışvar'ın düşmesinden sonra (Ekim 1716) askerin dağılmasını önlemek için Tımışvar'ın düştüğü haberini gizli tutup ordu ile birlikte Edirne'ye döndü. Uzun süre hazırlıklarla uğraştı ve 12 Haziran 1717'de sefere çıktı. Avusturyalıların kuşatması altındaki Belgrad önlerinde yapılan savaşta devlet ileri gelenleri arasındaki ihtilâf yüzünden Osmanlı ordusu yenildi ve Niş tarafına çekildi. Hemen ardından da Belgrad Kalesi Avusturyalıların teslim oldu (18 Ağustos). Ordu ileri gelenleri yenilginin sorumluluğunu Halil Paşa'ya yüklediler. Bunun üzerine 26 Ağustos 1717'de sadrazamlıktan azledilen Halil Paşa Selânik muhafızlığına gönderildi. Katline emir çıktıysa da bundan haberdar olduğu için kaçtı ve birkaç yıl İstanbul'da bostancı

Halil Nûri Bey'in tarihinin nizamnameleri ihtiva eden IV. cildini takdimiyle ilgili sadrazamın telhisi ve III. Selim'in hatt-ı hümayunu (BA, HH, nr. 8931)